

Jedan pogled na historiografsku literaturu o srednjovjekovnom gradu i staroj džamiji u Sokolu kod Gračanice

OMER HAMZIĆ
.....

Uvod

Srednjovjekovni grad Soko podignut je najvjerojatnije još u 14. stoljeću. Bio je u posjedu bosanske kraljevske dinastije Kotromanića. Sastojao se od nekoliko kula i drugih zgrada opasanih velikim bedemom. Padom pod osmansku vlast, oko 1520. godine (ili 1512.), postaje utvrđenje sa stalnom posadom osmanske vojske (mustahfiza), zapovjednikom (dizdarom) i artiljerijom. Godine 1840. tvrđava je napuštena i prepuštena zubu vremena.

Ispod srednjovjekovnog grada Sokola bilo je podgrađe (varoš), a odmah pored njega zgrada današnje stare džamije, koja je bila u funkciji sve do 1980. godine, ali o čijoj prvobitnoj namjeni ne znamo mnogo ni do današnjeg dana.

U ovom radu učinjen je pokušaj da se kri-

tički i na jednom mjestu izlože svi do sada objavljeni relevantni historijski podaci o srednjovjekovnom gradu Sokolu, postavljeno je i pitanje prvobitne namjene zgrade stare džamije, koja je izgrađena neposredno uz zidine grada Sokola, te ukazano na određene nedoumice i nehotične greške koje su se dugo povlačile po historijskoj literaturi o srednjovjekovnom gradu Sokolu, njegovom podgrađu i okolini. Otvorena su i nova pitanja za buduće istraživače i historičare, koji se bave srednjovjekovnom bosanskom historijom.

OSVRT NA IZVORE I LITERATURU

I pored evidentnog razvoja historijske nauke, mnoga pitanja iz historije bosansko-hercegovačkih gradova su još uvijek otvorena. Razloga ima više: od standardne inertnosti i pomanjkanja interesa naučnika, nedostatka primarnih pa čak i sekundarnih izvora i nedovoljne arheološke obrade, pa do nekih razloga koji izlaze iz naučnog okvira (kao što su politički, ideološki i dr.).

Ostaci srednjovjekovnog grada u Sokolu

O srednjovjekovnom gradu Sokolu do sada nije objavljen ni jedan cjelovit historiografski rad. Spominje se u nekim putopisima i hronikama kao „tverdja na briegu tog imena kod rieke Gračanice.“¹ ili samo uzgred u sklopu nekih drugih radova ili širih historiografskih studija i sinteza (Kreševljaković, Basler, Handžić). U starijim spisima nema podataka o nastanku grada i njegovom povijesnom razvoju. Vladislav Skarić je, kroz svoja istraživanja, ustanovio kako grad Soko ne „spominju historijski izvori, premda je morao biti znatna strateška točka, kao i obližnji Srebrenik.“² Nešto kasnije, o Sokolu je objavljeno više podataka iz izvora do kojih se dolazilo tokom obrade nekih drugih tema iz prošlosti ovog dijela Bosne. U isto vrijeme pojavile su se krupne nedoumice, čak i oko

godine prvog spominjanja srednjovjekovnog grada Sokola u historijskim izvorima i njegovog pada pod tursku upravu, oko prvobitne funkcije stare džamije u Sokolu itd.

Tek u novije vrijeme ti su izvori podvrgnuti ozbiljnoj kritici s ciljem da se spomenute dileme i nedoumice otklone. Izvršena su početna arheološka istraživanja lokaliteta Stara džamija u Sokolu, te objavljeno nekoliko historiografskih radova u kojima je ukazano na neke nelogičnosti i očigledne pogreške prethodnih istraživača.

Srednjovjekovna historija grada Sokola ili šireg gračaničkog područja, u istraživačkom pogledu, ipak je jedva načeta. Stoga je neophodno poduzeti nova arheološka istraživanja na terenu i dalje traganje za historijskim izvorima, posebno u mađarskim arhivima. To je zadatak nadležnih kantonalnih i državnih institucija, ali i lokalne zajednice, koja mora imati više interesa za bogato kulturno-historijsko naslijeđe na svom području.

DVIJE TVRDNJE O PRVOM POMENU GRADA SOKOLA U HISTORIJSKIM IZVORIMA

Prva tvrdnja: Dajući odgovor na pitanje „gdje je ležao grad Glaž“, prvi pomen grada Sokola Đoko Mazalić smješta u 1426. godinu. „To razabiramo iz onog poznatog ugovora u Tati (1426.), kojim je Sigismund osigurao ugarskoj kruni srpsku državu, izdvajajući iz njenih granica Mačvu sa kastelima Tišnicom, Sokolom, Dragišinom (Dinčić) i Hlapovim zemljama itd.“³ Pozivajući se na spomenuti ugovor između srpskog despota Stefana Lazarevića i mađarskog kralja Sigismunda, to su zastupali Marko Vego⁴, Ha-

1 Ivan Franjo Jukić, *Poviestnica Bosne*, 1851., 41

2 Vladimir Skarić, *Izabrana djela*, knj.III, Sarajevo 1985., 235

3 Đoko Mazalić, Kraći članci i rasprave, *Glasnik zemaljskog muzeja Sarajevo*, nova serija IV-V, Sarajevo 1950., 230 – 231

4 Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957., 115 i 43

zim Šabanović¹ i još neki domaći historičari i publicisti.²

Druuga tvrdnja: Prvi pomen grada Sokola, Hamdija Kreševljaković vezuje za ženidbeni ugovor kneza Radivoja, iz dinastije Kotromanića³, koji se, kao gospodar Sokola, 2. juna 1449. godine, vjenčao u Budimu sa Katarinom, kćerkom Nikole od Velike. Tom prilikom Nikola od Velike je, oporučio trećinu svojih posjeda u svoje ime i ime svoje žene Margarite knezu Radivoju i njegovoj supruzi, s pravom doživotnog uživanja, „a Radivoj je opet vinkulirao tastu i punici polovinu Sokola i svih imanja u Bosni i Slavoniji“.⁴ To je, kao gotovu historijsku činjenicu, prihvatio Đuro Basler⁵, Adem Handžić⁶, Salih Kulenović⁷ i drugi.⁸

1 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982., 173

2 Branko Belić, *Iz prošlosti naših krajeva*, Soko kod Gračanice, Glas komuna, XXXIX od 28.08.1985, br. 1437, Doboj 1985., 8

3 „Iako ne konstantno, ali u najvećem dijelu srednjeg vijeka, Kotromanići vladaju i oblastima Usore i Soli, u čijem se sastavu nalazila i manja župa Sokol, nazvana po istoimenom srednjovjekovnom gradu, a u kojoj je najveće naselje bila Gračanica kao rudnik željeza. Za šire područje Gračanice, posebno je značajan član dinastije Kotromanića Radivoj, sin kralja Stjepana Ostoje (vladao 1398. – 1404. i 1409. – 1418.), brat kralja Stjepana Ostojića (1418. – 1421.) i Stjepana Tomaša Tome (1443. – 1461.), odnosno stric posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića (1461. – 1463.). Radivoj Kotromanić se čak u dva navrata (1432. – 1435. i 1443. – 1446.) spominje kao protivkralj i vlada jednim dijelom bosanske države.“ (Rusmir Djedović, *Srednjovjekovne feudalne familije iz okoline Gračanice*, *Gračanički glasnik* br. 2, Gračanica 1996., 8,9)

4 Hamdija Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi, Naše starine*, Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH I, Sarajevo 1953., 22

5 Đuro Basler, *Stari gradovi u Majevici i Trebovcu, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, br. 9, Tuzla 1972., 58

6 Adem Handžić, *Sokograd kod Gračanice*, *Gračanički glasnik* br. 11, Gračanica 2001., 68

7 Salih Kulenović, *Gračanica i okolina, antropogeografske i etnološke odlike*, Tuzla 1991., 99

8 I u monografiji *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji* (Esad Tihić, Omer Hamzić, str. 21) preuzet je podatak da je prvi spomen grada Sokola 2. juni 1449. godine.

Tako su se kroz historijsku literaturu skoro sve do danas provlačile dvije tvrdnje o najstarijem pomenu grada Sokola: stariji datum odnosi se na ugovor u Tati iz 1426. (Mazalić, Vego), a nešto mlađi na spomenuti ženidbeni ugovor iz 1449. godine (Kreševljaković, Basler, Handžić).

Tek u novije vrijeme otklonjene su ozbiljne nedoumice u vezi sa pitanjem prvog spominjanja srednjovjekovnog grada Sokola u historijskim izvorima, ali su se pojavile i neke nove. Kritičkom analizom ugovora iz Tate (1426.) i ženidbenog ugovora između kneza Radivoja i Nikole Veličkog (1449.), utvrđeno je sljedeće: prvo, grad Soko u ugovoru iz Tate nije Soko iz župe Usora⁹ i drugo, godina na spomenutom ženidbenom ugovoru nije 1449., već 1429. Do greške je došlo u prepisivanju sa dokumenta koji je objavljen u jednom mađarskom kodeksu iz 1876. godine.¹⁰ Umjesto *2. juni 1429. godine*, kako stvarno piše na dokumentu, greškom je prepisan, a kasnije u mnoge radove prenošen, *2. juni 1449. godine*.

Na tu činjenicu skrenuta je pažnja tek prije nekoliko godina.¹¹ Prvo je prof. dr. Salih Jalimam ustanovio da se *grad i utvrda Sokol prvi put u historiji spominju 2. juna 1429. godine*.¹² Do istog zaključka, u svojim istraži-

9 Kasnija istraživanja pokazala su da je Soko, koji se navodi u spomenutom ugovoru iz Tate, ustvari, grad Soko s područja Podrinja (kod Srebrenice), a postoji vjerovatnoća da je na prostoru sjeveroistočne Bosne bilo još gradova sa imenom Soko (Aleksandar Hefer).

10 Codex diplomaticus patrius (Hazai akmanyar), vol. VI., Budapest, 1876., 449 – 451, Državni arhiv u Dubrovniku, Acta Consilii Rogatorum, vol. V., VI., VII. i VIII.; Dr. Ivan Balta, *Novovjekovna diplomatska analiza (IX i XX vijeka) prve latinske isprave o gradu Sokolu kod Gračanice* *Gračanički glasnik* br. 13, Gračanica 2002., 28 – 37; Salih Jalimam, *Analiza dokumenta o prvom spomenu srednjovjekovnog grada Sokola kod Gračanice* *Gračanički glasnik*, br. 13, Gračanica 2002., 38 – 43;

11 Na osnovu tih historijskih činjenica, 2. juni (1429), kao najstariji pisani spomen s područja današnje općine Gračanica, ustanovljen je kao Dan općine Gračanica (Odluka Općinskog vijeća Gračanica od 5. 4. 2001., *Gračanički glasnik* br. 11., Gračanica 2001., 136)

12 Salih Jalimam, *Srednjovjekovni grad Sokol* (prilo-

vanjima, došao je i prof. dr. Ivan Balta, s tim što je spomenuti datum pomjerio na 27. maj 1429. godine.¹ Tako su i dalje ostale dvije tvrdnje (iako dosta približene) o prvom pomenu grada Sokola.

Kao što su podijeljena mišljenja historičara o prvom pomenu grada Sokola u historijskim izvorima, tako isto bilo je nedoumica i u vezi sa godinom konačnog pada ovih krajeva pod osmansku upravu.

Hamdija Kreševljaković je, pozivajući se na Thalloczya i Klajića, tvrdio da je Soko pao pod osmansku vlast 1512. godine, zajedno sa ostalim gradovima Srebreničke banovine (Srebrenik, Tešanj) To su preuzeli Basler, Mazalić i niz drugih historičara i publicista (Branko Belić i dr.). Nešto kasnije, u svojim istraživanjima Adem Handžić je, pozivajući se na Ištvanfija i druge izvore, ustvrdio da je Srebrenička banovina sa svojim utvrđenim gradovima pala pod osmansku upravu 1519. godine „nakon isteka sedmogodišnjeg primirja (1503.-1510.), a prije 1. 4. 1519. godine, kada je bilo u Budimu ponovo zaključeno primirje na tri godine.“² Ovo stanovište definitivno je prihvaćeno u bosanskohercegovačkoj historiografiji.

O PRVOBITNOJ FUNKCIJI OBJEKTA STARE DŽAMIJI U SOKOLU

Zanimajući se za starine svoje parohije, pravoslavni sveštenik iz Boljanića Mitar Popović je 1896. godine u časopisu *Bosansko-hercegovački istočnik* objavio kraći članak o

zi za studiju), *Gračanički glasnik* br. 11, Gračanica 2001., 65

1 Prema kršćanskom kalendaru svetaca, datum (iz dokumenta, n. a.) se odnosi na: petak, prvi dan poslije Presvetog tijela Kristova (Tijelovo). Tijelovo je uvijek u četvrtak (a prema kalendaru Sacratissimi Corporis Cristi 1429. godine bio je 26. maj, jer je te godine Uskrs – Pascha bio u nedjelju, 27. marta), a petak je sljedeći dan bio 26. maja, dakle, datum iz isprave bio je 27. maja 1429. godine, kao prvi pisani spomen grada Sokola.» (Ivan Balta, Novovjekovna diplomatska analiza (XIX i XX vijeka) prve latinske isprave o gradu Sokolu kod Gračanice, *Gračanički glasnik* br. 13, Gračanica 2002., 30)

2 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975., 46, 47, 48.

staroj džamiji u Sokolu u kojem je pokušao dokazati da je to nekada bila Pravoslavna crkva i da „više crkve ima (i) staro srpsko-pravoslavno groblje, po kome i danas raste perunika i pitoma ružica.“³ Sve do novijeg vremena, to se prenosilo kao dio narodne tradicije i predanja. Tako je u svojim etnološkim istraživanjima i prof. dr. Salih Kulenović tretirao staru džamiju kao važan objekat za proučavanje historijske prošlosti naselja Soko, pribilježivši spomenuto predanje: „da je tu bila crkva koja je kasnije adaptirana u džamiju“ i da su u blizini te građevine postojali neki hrišćanski grobovi. U vezi s tim, skrenuo je pažnju i na neke toponime i nazive parcela u blizini tog objekta, kao što su „Kaursko groblje“ i „Kaurundžije“.⁴

Na problem stare džamije u Sokolu malo više svjetla bacilo je arheološko istraživanje, koje je tokom 1984. godine obavila stručna ekipa Muzeja istočne Bosne iz Tuzle, pod vođstvom kustosa-arheologa Veljka Milića. Cilj istraživanja bio je da se provjeri spomenuto narodno predanje i da se dođe do odgovora na pitanje: da li je džamija sagrađena na temeljima stare srednjovjekovne crkve ili pak da li je srednjovjekovna crkva vremenom pretvorena u džamiju. Izgled ove džamije u vidu izduženog pravougaonika, za istraživačku ekipu bio je prvi dokaz „da njena izvorna namjena nije mogla biti islamska bogomolja“. To je dosta neuobičajen oblik za džamije koje po pravilu imaju kvadratnu osnovu. Ekipa je obavila istraživačke radove unutar samog objekta kao i radove na praćenju vanjskih zidova (urađene su dvije sonde koje su išle čitavom širinom građevine, u unutrašnjosti prokopan kanal uz čitavu dužinu južnog zida itd.)

Na osnovu rezultata obavljenih istraživa-

3 Mitar Popović, o staroj crkvi u gradu Sokolu u Kotaru gračaničkom, *Bosansko-hercegovački istočnik* sv. 9, Mjesečni duhovni časopis za crkveno prosvjetne potrebe Srpsko-pravoslavnog sveštenstva, Sarajevo 1896; 329.

4 Salih Kulenović, Etnografska istraživanja u selu Sokolu kod Gračanice *Članci i grada za kulturnu istoriju Istočne Bosne* knj. XI Muzej Istočne Bosne Tuzla 1975; 87-109; preneseno u *Gračanički glasnik* br. 11, Gračanica 2001., 27 - 47

Ostaci stare džamije u Sokolu

nja i dostupne historijske literature (Hamdija Kreševljaković, Đoko Mazalić i Pavo Anđelić), istraživački tim je 19. 10. 1984. sastavio Izvještaj, u kojem se ističu tri ključne tvrdnje: 1. da je „naša građevina nastala u prvoj polovini 15. vijeka“, 2. da je njena prvobitna namjena „najvjerovatnije bila ta da služi kao vlastelinski dvor“ i 3. da su je Osmanlije porušili, nakon zauzimanja Srebreničke banovine, 1520. godine, a u crkvu preuredili oni Vlasi koji su se nešto prije 1528. godine doselili u Soko i druga sela gračaničkog kraja. Te se tvrdnje temelje na pretpostavci da je kršćanskom stanovništvu bilo puno lakše popraviti i u crkvu preurediti gotovu građevinu, nego tražiti odobrenja od osmanske vlasti za gradnju nove crkve. Crkva je bila u funkciji sve do Bečkog rata, 1683. - 1689. godine, tokom kojeg je hrišćansko stanovništvo iz ovih krajeva (sjeverne Bosne) ili postradalo ili izbjeglo preko Save. U isto vrijeme u taj ispražnjeni prostor doseljavalo je muslimansko stanovništvo sa osmanskih posjeda u Ugarskoj i Hrvatskoj, koje je spomenutu pravoslavnu crkvu za svoje potrebe preuredilo u džamiju.¹

1 Veljko Milić, Rezultati arheoloških istraživanja na lokalitetu „Stara džamija“ u Sokolu – SO Gračanica (Izvještaj Muzeja istočne Bosne), Arhiv Muzeja

Kritičkim preispitivanjem rezultata ovog istraživanja, nije teško ustanoviti da iznesene tvrdnje i zaključci nemaju pouzdanu historijsku argumentaciju. Prvo, ako je doseljavanje Vlaha na prostor Sokola masovno počelo tek nakon pada Srebreničke banovine 1519. - 1520. godine, onda se postavlja logično pitanje: da li je u tako nesređenim prilikama i u tako kratkom vremenskom periodu (od pada Srebrenika i Sokola 1520. do pada Mohača 1526. godine), to stanovništvo objektivno moglo preurediti porušeni vlastelinski dvor u pravoslavnu crkvu? Nema osnove ni tvrdnja da je pravoslavna crkva u Sokolu bila u funkciji sve do Bečkog rata, 1683. - 1689. godine. U periodu najintenzivnijeg prelaska domaćeg stanovništva na islam, jednostavno, nije bilo uslova za djelovanje pravoslavne crkve u tom prostoru.

Potvrdu za to nalazimo u prvim osmanskim popisima tvrđave i naselja Soko (iz 1528. i 1533.), u kojima se među doseljenim Vlasima na području Sokola uopće ne spominje sveštenik (pop), dok se u prvom popisu posadnika tvrđave Soko, 1533. godine, nalazi islamski vjerski službenik (imam). To je ključni dokaz da je već tada u gradu Soko-

istočne Bosne, Zavičajna zbirka Gračanica, *Gračanički glasnik* br. 11., Gračanica 2001., 21 - 26

lu ili u njegovom predgrađu postojala džamija, najvjerovatnije u spomenutom objektu za koji se tvrdi da je bio vlastelinski dvorac.

Adem Handžić je ustanovio da su od početka Turske vladavine postojale džamije za posade u 8 od 12 tvrđava na području Zvorničkog sandžaka. To su: Zvornik, Srebrenica, Kušlat, Teočak, Sokol, Srebrenik, Brčko i Šabac. Ustvari, to su bile tvrđave sa zatečenim varoškim podgrađem koje su zbog svog položaja uglavnom imale perspektivu daljeg razvoja.¹ Zato ima osnova tvrdnja da je stara džamija u Sokolu, kao najstarija u gračaničkom kraju, podignuta na temeljima neke druge građevine ili je ta građevina jednostavno pretvorena u džamiju, koju je narod zvao „Fethija“. Takav naziv u Bosni dobijale su one džamije koje su podizane (otvarane) neposredno poslije osmanskog osvojenja – fetha.²

Pri osvajanju novih teritorija Osmanlije su po pravilu prvo preuređivali postojeće, pa tek onda gradili nove objekte. Nije bilo nikakvih razloga da tako ne postupe i u ovom slučaju.³ I pored navedenih očiglednih pogrešaka, istraživanju koje je izvršila ekipa Muzeja istočne Bosne tokom 1984. godine na objektu stare džamije u Sokolu, ne treba osporiti ključni dokaz: da je to zgrada iz srednjeg vijeka i da je prvenstveno služila kao vlastelinski dvor.⁴ Međutim, ostaje i dalje otvoreno pitanje: šta je bilo s tom građevinom u periodu od pada bosanske države pod osmansku vlast, 1463. godine, pa do njihovog definitivnog zauzimanja Srebreničke banovine, 1519. godine. Ako nije porušena tokom osmanskog pohoda 1463. godine, mogla je i dalje služiti kao vlastelinski dvor u kojem su stanovali neki novi vlasnici grada Sokola ili kao katolička crkva za potrebe mađarske posade, o čemu postoji samo narodno predanje.⁵

Da bi se otklonile navedene dileme, treba imati u vidu sljedeće nesporne historijske činjenice: poslije pada Srpske despotovine, 1459. godine, Osmanlije su počeli intenzivne pripreme za konačno zauzimanje ostataka bosanskog kraljevstva, pojačavajući upade na bosansku teritoriju. Početkom maja 1463. godine Sultan Mehmed II preduzeo je veliku ofanzivu s ciljem da konačno uništi bosansko kraljevstvo. Sjeverne krajeve zauzeo je prilikom prodora glavnine njegove vojske kroz župu Usora, dakle prije zauzimanja Jajca i Ključa, gdje mu se predao posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević. Osmanlije su tako, prije konačnog pada Bosne, u svojim rukama imali gradove Srebrenik, vjerovatno Soko i ostala utvrđenja u Usori.⁶

Na tom svom velikom pohodu, osmanska vojska je porušila između 157 i 300 tvrđava koje su činile jedinstven odbrambeni sistem Bosne.⁷ Izvan tog sistema nikako nije mogao biti grad Soko sa svojim podgrađem. Osmanske trupe su ga porušile i spalile kao i ostale gradove i utvrđenja na koja su nailazile. Logično je da su porušili i vlastelinski dvor u kojem je stolovao gospodar Sokola Radivoje Ostojić.

Tek početkom oktobra 1463. godine, nakon povlačenja glavnine osmanske vojske iz Bosne i Hercegovine, ugarski kralj Matija Korvin, kao nasljednik kralja Stjepana, svog vazala, prodire s vojskom u Bosnu. Početkom 1464. godine, Osmanlije prelaze u kontraofanzivu i odbacuju mađarske trupe od grada Jajca. Matija Korvin, potom, usmjerava svoj napad na sjevernu Bosnu i protjeruje Osmanlije sa područja koje se prostire istočno od rijeke Bosne, zauzima Srebrenik, Soko i još neke gradove u Usori. Privremeno je zaposjeo i oblast Soli, koju je držao do 1473. godine, kada je ona definitiv-

1 Adem Handžić, *Tuzla i njena okoline u XVI vijeku*, Sarajevo 1975., 144

2 Esad Tihić, Omer Hamzić, *nav. djelo*, 35

3 Edin Šaković, Stara džamija u Sokolu, *Gračanički glasnik* br.11, 2001. 76

4 Edin Šaković, *nav. rad*

5 Slično narodno predanje zabilježeno je i za Gradsku džamiju u Pruscu (Čepalo Hussein, *Prusac, historijski spomenici*, Zenica

1990., 28,29. u: Mulo Hadžić, *Prusac i njegovo dovište, Ajvatovica – Donji Vakuf*, Sarajevo 2005., 135.

6 Grupa autora, *Modriča sa okolinom u prošlosti*, Modriča 1986., 71

7 Dr. Marko Šunjić, *Kraj srednjovjekovne bosanske države, Bosna i Hercegovine od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1994., 62

no pala pod osmansku upravu.

Kao što je poznato, osvojene teritorije Korvin je, 1465. godine, uređio kao posebno vojno područje i uspostavio Srebreničku, Šabačku i Jajačku banovinu. Sve do 1520. godine te su teritorije činile tampon zonu i obrambeni bastion Ugarske prema Osman-skom carstvu. Srebrenička banovina je zahvatala područje od rijeke Spreče do Save, sa nekoliko utvrda i gradova. Dio tog odbrambenog zida prema Osmanlijama, koji je uspostavljen od Beograda do Jajca, uz ostale utvrđene gradove, bio je i grad Soko sa svojim podgrađem.

U historijskim izvorima nema pouzdanih podataka o gradovima koji su više od 50 godina opstajali kao dio tog odbrambenog zida, obezbjeđujući južnu granicu Ugarskog kraljevstva od upada osmanskih trupa. Malo znamo o posadama tih utvrda, o njihovom naoružanju, razvijenosti podgrađa, privrednim, političkim i vjerskim prilikama. Za grad Soko može se, ipak, reći da je imao izuzetnu stratešku važnost kao najjužnija obrambena tačka prema rijeci Spreči, koja je sve do pada Srebreničke banovine razdvajala osmanske posjede, južnije i mađarske posjede, sjevernije od te rijeke. Neki historičari smatraju da se otprilike u tom periodu grad Soko razvio u značajniji politički centar u slivu rijeke Spreče.¹ Zato je realna pretpostavka da je mađarska posada grada Sokola bila nešto brojnija i bolje naoružana u odnosu na ostale gradove Srebreničke banovine. U takvom ambijentu zgrada vlastelinskog dvora, kao najmarkantnija u podgrađu grada Sokola, nije mogla biti uzvan funkcije, bez obzira koliko je bila porušena tokom vojnih operacija 1463. godine. O njenoj funkciji u tom periodu, međutim, za sada ništa pouzdano ne znamo. Za narodno predanje da je služila kao katolička crkva sve do pada Srebreničke banovine 1519., nakon čega je pretvorena u džamiju, nema pouzdanih dokaza niti u arhitekturi zgrade, niti u nekim drugim izvorima, isto kao što nema sigurnih do-

kaza o nekoj drugoj njenoj namjeni (vlastelinskih dvor novih gospodara i sl.).

ZAKLJUČAK

Postoje ozbiljne nedoumice u pogledu vjerodostojnosti do sada objavljenih podataka o srednjovjekovnom gradu Sokolu i građevini stara džamija u njegovom podgrađu, a posebno o njihovoj ulozi i funkciji u vrijeme Srebreničke banovine, to jest od 1464. do 1520. godine. Uzroci takvog stanja uglavnom su poznati. Riječ je o nedostatku primarnih historijskih izvora, odsustvu sistematskih arheoloških istraživanja, a možda i nedovoljne zainteresovanosti naučnih radnika za čitavo ovo područje. Propadanje materijalnih ostataka stare gradine i feudalnog dvora, odnosno stare džamije u Sokolu jedna je od posljedica takvog odnosa. Tek u novije vrijeme objavljeni su ozbiljniji radovi koji otklanjanju neke pogreške i nedoumice oko u prvog pomena grada Sokola u historijskim izvorima, kao i dileme u prvobitnoj funkciji stare džamije u Sokolu.

Što se tiče zgrade stare džamije u Sokolu, arheološkim istraživanjem na tom lokalitetu koje je 1984. godine obavila stručna ekipa Muzeja istočne Bosne iz Tuzle, dokazano je da je ta zgrada prvobitno služila kao vlastelinski dvor, ali je vrlo upitan zaključak da je taj dvor, nakon turskog osvajanja Srebreničke banovine, iza 1520. godine, sve do Bečkog rata služio kao pravoslavna crkva za potrebe doseljenog vlašskog stanovništva, kada je pretvoren u džamiju.

Uz dokaze o neodrživosti navedene teze, u ovom radu utvrđeno je sljedeće: iako porušena tokom turskih osvajanja Bosne, 1463. godine, spomenuta zgrada nije mogla biti izvan funkcije sve do pada Srebreničke banovine pod tursku upravu, 1519. godine, kada je preuređena u džamiju (Fethija) za potrebe turske posade i stanovništva koje je sve intenzivnije prelazilo na islam. Neka nova istraživanja dat će odgovor na pitanje: da li je prethodno korištena kao katolička crkva (na što upućuje narodno predanje) ili je služila za neke druge potrebe mađarske vojske ili stanovništva u podgrađu grada Sokola.

¹ Dr.Pavao Anđelić, O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku, *Prilozi Instituta za istoriju*, br. 13, Sarajevo. 1977; 27